

Grzegorz, Maksymilian

"Bibliographie des Deutschen Ordens bis 1959", Karl H. Lampe, bearb. von Klemens Wieser, Bonn-Bad Godesberg 1975 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 274-278

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

(s. 18 — był oczywiście dzierżawcą starostwa tczewskiego), pochodzenie Łukasza Watzenrodego z Chełmna (s. 28 — *Colmensis* w metryce uczelni kołockiej oczywiście oznacza diecezję chełmińską).

Przy szkicach dotyczących samego Kopernika uderza pominięcie jego studiów w Krakowie (1491—1495), o których autor wspomina tylko przelotnie przy omawianiu krewnych Astronoma (s. 85 — brak także wzmianki o dwuletnim pobycie Łukasza Watzenrodego na uczelni krakowskiej — s. 28). Potraktowane w formie eseju szkice nie wzbogacają w żadnym wypadku naszej wiedzy o działalności czy środowisku fromborskiego Astronoma. Co gorsza — powtarzają szereg dawnych błędnych twierdzeń: Kopernik miał wrócić z Italii w roku 1506, chociaż Hans Schmauch już w roku 1935 udowodnił jego pobyt w Prusach w styczniu 1504 roku (s. 36); miejscem obserwacji astronomicznych nadal ma być wieża (s. 44). List Kopernika pisany w imieniu kapituły do króla Zygmunta 16 listopada 1520 roku jest przemilczany, a data objęcia urzędu administratora — początek 1520 roku (s. 56) — błędna. *Warmiae commissarius* występuje nie w sierpniu 1524, a w roku 1521, przy czym tłumaczenie tego terminu jako *Rechtsminister* (!) *des Ermlandes* (s. 59) jest wprost bezsensowne. Termin *Istola* używany przez Kopernika (ss. 47, 51) oznacza bez żadnych wątpliwości *Vistula*, czyli Wisła. Sprawa oblegania i szturmowania Olsztyna w roku 1520 (i 1521!) została już wyjaśniona w ostatnich pracach polskich i autor niepotrzebnie martwi się, że nie da się tego wyjaśnić (s. 57), wystarczyłoby, aby zajrzał do *Regesta Copernicana*, nr 219—220. Notatek w *Ortus sanitatis* już od roku 1942 (R. Ramsauer) nie przypisuje się Kopernikowi (s. 62).

W gruncie rzeczy najoryginalniejszą częścią szkiców Watermanna są jego wspomnienia dotyczące obrazu Fromborka przed 1939 roku z jego charakterystyczną zabudową i cichym, małomiasteczkowym życiem. One to, ilustrowane kolorowymi zdjęciami miasteczka i katedry z XIX — I połowy XX wieku oraz widokiem perspektywnym miasta z katedrą, stanowią właściwie najciekawszą część pracy, która nie ma żadnych szans na dobrą lokatę w kopernikanistyce.

Marian Biskup

Karl H. Lampe, *Bibliographie des Deutschen Ordens bis 1959*, bearbeitet von Klemens Wieser, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 3, Verlag Wissenschaftliches Archiv GMBH Bonn-Bad Godesberg 1975, ss. XV, 347+5.

Po wielu selektywnych bibliografiach ograniczonych chronologicznie do określonego okresu dziejów Zakonu Krzyżackiego czy sprowadzonych tematycznie do wybranych faktów lub wydarzeń jednostkowych, bądź też obejmujących spisy najważniejszych wydawnictw źródłowych, literatury historycznej, kartografii itp. — jak w opracowanej przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk *Historii Pomorza*¹, wydana ostatnio bibliografia Zakonu do 1959 roku Karla H. Lampego wywołała duże zainteresowanie historyków zajmujących się dziejami Zakonu i państwa krzyżackiego oraz badaczy dziejów powszechnych średniowiecznej Europy. Zainteresowanie to tłumaczy fakt,

¹ *Historia Pomorza*, pod red. G. Labudy, t. 1, cz. 2, Poznań 1969, ss. 330—408.

iz omawiana bibliografia jest jedynym w swoim rodzaju tak stosunkowo obszernym, choć wyselekcjonowanym, zestawem źródeł, opracowań, literatury pięknej itp., poświęconej w całości Zakonowi Krzyżackiemu.

Znaczne zasługi i osobisty wkład w jej wydanie mają autorzy wstępów: Udo Arnold, a zwłaszcza Klemens Wieser, ponieważ bibliografia, z uwagi na przedwczesną śmierć jej twórcy, została przez nich uzupełniona i przygotowana do druku. Specjalne podkreślenie tego faktu jest w tym wypadku szczególnie konieczne, tłumaczy ono bowiem w pewnym stopniu niektóre mankamenty tej edycji.

Nowo wydana pozycja, poza wymienionymi wstępami, zawiera spis treści i skrótów, indeks nazwisk połączony z indeksem rzeczowym, a w swej części właściwej 4609 pozycji bibliograficznych.

Dla usystematyzowania spuścizny źródłowej, literatury przedmiotu itp. wprowadzono podział rzeczowy na czternaście głównych działów, wyodrębnionych cyframi rzymskimi, wśród których występują: I. *Allgemeines*, II. *Deutscher Orden allgemein*, III. *Geschichte des Gesamtordens*, IV. *Geschichte der einzelnen Gebiete*, V. *Deutscher Ritterorden 1835 bis 1929*, VI. *Deutscher Orden 1929 bis 1945*, VII. *Deutscher Orden seit 1945*, VIII. *Mitglieder und Beamte*, IX. *Rechts-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, X. *Wirtschaftsgeschichte*, XI. *Gesundheits- und Fürsorgewesen*, XII. *Heerwesen*, XIII. *Geistige Kultur*, XIV. *Personengeschichte*.

Między poszczególnymi działami tematycznymi istnieją — rzecz jasna — ogromne różnice co do liczby zapisek bibliograficznych, zależne oczywiście od stanu zaawansowania badań nad dziejami politycznymi Zakonu, ustrojem, stosunkami prawnymi i prawo-publicznymi, administracją, osadnictwem itp. Stosunkowo szeroko uwzględniono też nauki pomocnicze historii, w tym zwłaszcza dyplomatykę, którą włączono do działu IX.

W tym pokażnym, by nie rzec bogatym, zestawieniu bibliografii źródeł drukowanych, literatury historycznej oraz literatury beletrystycznej i pięknej wyróżniają się w szczególności dwa działy, a mianowicie III (*Geschichte des Gesamtordens*) i IV (*Geschichte der einzelnen Gebiete*), które obejmują dwie trzecie objętości tej edycji. Część III jest w całości poświęcona historii samego Zakonu, wielkim mistrzom, wielkim dostojnikom (wśród których nie spotykamy jednak podskarbiego Zakonu, ponieważ twórca bibliografii umieścił go w innym dziale) oraz prokuratorom Zakonu.

Historyków zajmujących się dziejami Zakonu Krzyżackiego niewątpliwie najbardziej zainteresuje część IV i to nie tylko z uwagi na to, że zawiera ona najobszerniejszy zestaw not bibliograficznych dla samego państwa krzyżackiego w Prusach (choć to z pewnością ułatwi orientację w zagadnieniach merytorycznych), lecz głównie dlatego, że pozwala on wejrzeć w stosunkowo mniej znaną spuściznę histriograficzną, dotyczącą posiadłości pozapruskich, w tym między innymi baliwatów zachodnioeuropejskich. Podkreślić należy, iż stosunkowo gruntownie potraktowano dawne posiadłości gałęzi inflanckiej Zakonu.

Pozostałe działy są dość skromne, co odpowiada w przybliżeniu rzeczywistemu dorobkowi badawczemu, ale jednocześnie stawia niekiedy pod znakiem zapytania sens ich tworzenia. Wydaje się wręcz, że pewne zmniejszenie liczby działów wpłynęłoby jedynie korzystnie na przejrzystość omawianej bibliografii. Na przykład prace zawarte w działach VIII (*Mitglieder und*

Beamte) i XI (*Gesundheits- und Fürsorgewesen*) można byłoby z powodzeniem włączyć do innych działów, przy czym część działu XI mogłaby się znaleźć na przykład w dziale IX (*Rechts-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*).

Konstrukcja wielu prac, jak wiadomo, nie zawsze jest wyrazista, a ich treść jest często złożona, stąd precyzyjne i konsekwentne zakwalifikowanie tych prac do poszczególnych działów jest często po prostu niemożliwe.

Nie ma na ogół pracy, w której uważny i zorientowany w temacie czytelnik nie doszukałby się pewnych potknięć, usterek, niedopatrzeń autorskich czy redakcyjnych, błędów korektorskich itp. Tym więcej okazji do popełnienia takich błędów dostarczają wszelkie prace słownikowe i encyklopedyczne oraz biograficzne, a także bibliograficzne, które wymagają od ich autorów znakomitej wręcz znajomości merytorycznej dziejów jakichś szerszych zagadnień, na dodatek rozciągniętych znacznie w czasie. Nie zawsze autorom udaje się zdać bez zastrzeżeń ten niezwykle trudny egzamin. W odniesieniu do bibliografii Lampego zdecydowanie lepiej wypadły te jej partie, które dotyczą baliwatów niemieckich Zakonu albo w ogóle posiadłości pozapruskich i poza-inflanckich, natomiast dość znacznych uzupełnień wymagają dzieje państwa krzyżackiego w Prusach oraz inflanckiej gałęzi Zakonu.

W ewentualnych dalszych wydaniach bibliograficznych postulowałbym uwzględnienie brakujących wydawnictw źródłowych, w tym szczególnie kodeksu dyplomatycznego warmińskiego², jak również pominiętych w edycji opracowań, które postaram się zasygnalizować. Najpoważniejsze, moim zdaniem, luki posiada dział IV (*Geschichte der einzelnen Gebiet*), a w nim szczególnie część 10 (*Burgen, Schlösser, Komtureien, Höfe, Kirchen*), w której w zasadzie pominięto te wszystkie pozycje dotyczące krzyżackich zamków, komturstw itp., jeśli nie było o nich bezpośredniej wzmianki w tytule monografii, a wiadomo przecież, że liczne opracowania, rzeczowo i chronologicznie jak najściślej związane z powyższym hasłem przewodnim, często noszą w tytułach ślady innych, nowszych podziałów administracyjnych, co jest oczywiście związane z faktem, iż obejmują one po prostu większe okresy dziejowe, sięgające niekiedy aż po czasy najnowsze. Dość powiedzieć, że pominięto tak istotne opracowania, jak monografie Gustava Lieka dla Lubawy³, Hansa Plehna dla Brodnicy⁴, Franzja Schultza dla Chełmna⁵, Lęborka⁶, Tczewa⁷ i innych ośrodków administracyjnych Pomorza Gdańskiego, Reinholda Cramera⁸ dla Lęborka i Bytowa, Gerharda Bronischa, Waltera Ohlego, Hansa

2 *Codex diplomaticus Warmiensiis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1—4, Mainz, Braunsberg 1860—1935.

3 G. Liek, *Die Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, Zeitschrift des Historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder, Bd. 25—29, Marienwerder 1892.

4 H. Plehn, *Geschichte des Kreises Strasburg in Westpreussen*, Leipzig 1900; tenże, *Ortsgeschichte des Kreises Strasburg in Westpreussen*, Zeitschrift des Historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder, Bd. 39, Königsberg 1900.

5 F. Schultz, *Geschichte der Stadt und des Kreises Kulm bis zum Jahre 1479*, Danzig 1876.

6 F. Schultz, *Geschichte des Kreises Lauenburg in Pommern*, Lauenburg 1912.

7 F. Schultz, *Geschichte des Kreises Dirschau*, Dirschau 1907.

8 R. Cramer, *Geschichte der Lauenburg und Bütow*, Bd. 1—2, Königsberg 1858.

Teichmuellera dla Bytowa⁹, A. Blankego¹⁰ dla okręgu człuchowskiego, Hansa Schmitza¹¹ dla Białego Boru, Herberta Kopittkego¹² dla okręgu łęborskiego czy wreszcie monografię dóbr na Wyzynie Gdańskiej Johna Muhla¹³.

Nie uwzględniono wielu wycinkowych monografii regionalnych i innych, jak również monografii klasztorów¹⁴ i ich posiadłości, bądź też opracowań odnoszących się do pojedynczych wsi.

Podobnie i Inflanty wymagają znacznych uzupełnień lub korekt. Zamiast cztero- lub pięciostronicowych artykułów można by tu umieścić prace często o kapitalnym znaczeniu dla tego obszaru. Zastanawia fakt, iż pominięto opracowania Gustava A. Donnera¹⁵, Bernharda A. Hollandera¹⁶, Friedricha Amelunga¹⁷, Alfreda Bilmanisa¹⁸, Karla v. Crögera¹⁹, Gustava Manteuffla²⁰, Jana A. Hylzena²¹ czy Jana N. Romanowskiego²². Wśród opracowań poświęconych dziejom Inflant odnotowano wprawdzie pracę Axela v. Gerneta (s. 285, nr 4473), choć omyłkowo pominięto jej drugi tom²³, zaliczając ją w dodatku do działu XIV (*Personengeschichte*), zamiast na przykład do działu IX, co wydawałoby się słuszniejsze, ponieważ są to studia poświęcone organizacji rycerstwa i kształtowania się jego reprezentacji w Estonii i Inflantach.

Pewne luki występują też w dorobku polskiej historiografii poświęconej dziejom Zakonu. Nie znajdujemy — dla przykładu — prac Jakuba Fankidejskiego²⁴ oraz najpoważniejszych opracowań Stanisława Kujota²⁵ i Wojciecha Kętrzyńskiego²⁶.

9 G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmueller, *Kreis Bütow*, Stettin 1938, wydanie wznowione — Frankenberg 1962.

10 A. Blanke, *Aus vergangenen Tagen des Kreises Schlochau. Geschichte der Ortschaften*, Schlochau 1936.

11 H. Schmitz, *Die Stadt Baldenburg und ihre Geschichte. Zum 550 jähr. Bestehen der Stadt*, Schneidemühl 1933.

12 H. Kopittke, *Der Kreis Lauenburg in Pommern*, Breslau 1940.

13 J. Muhl, *Geschichte der Dörfer auf der Danziger Höhe*, Danzig 1938.

14 S. Kujot, *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875; R. Frydrychowicz, *Geschichte der Cistercienserabt und ihre Bau- und Kunstdenkmäler*, Düsseldorf 1907.

15 G. A. Donner, *Kardinal Wilhelm von Sabina Bischof von Modena 1223—1234*, Helsingfors 1929.

16 B. Hollander, *Die livländischen Städtetage bis zum Jahre 1600*, Riga 1888.

17 F. Amelung, *Baltische Kulturstudien aus der vier Jahrhunderten des Ordenszeit (1184—1561)*, Dorpat 1884.

18 A. Bilmanisa, *A History of Latvia*, London 1951.

19 K. v. Cröger, *Geschichte Lit-, Est- und Kurlands bis 1561*, St. Petersburg 1867—1870, T. 1 1159—1346, T. 2 1346—1561.

20 G. Manteuffel, *Inflanty polskie poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant*, Poznań 1879.

21 J. A. Hylzen, *Inflanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach*, Wilno 1750.

22 J. N. Romanowski, *Wojna Zygmunta Augusta z Zakonem Inflanckim rok 1557*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 1860.

23 A. V. Gernet, *Die Anfänge der livländischen Ritterschaften*, Reval 1895.

24 J. Fankidejski, *Utracone kościoły i kaplice w dzisiejszej diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1880; tenże, *Klasztor żeński w diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1883.

25 S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 20, 1913; t. 21, 1914; t. 22, 1915; t. 23, 1916; t. 24—25, 1917—1918; t. 29—31, 1922—1924 — prace tę podaje jedynie przykładowo.

26 W. Kętrzyński, *O narodowości polskiej w Pruszech Zachodnich za czasów krzyżackich*, Kraków 1874; tenże, *O ludności polskiej w Pruszech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882.

Na koniec należy też zaznaczyć, że niektóre nazwiska autorów czy też wydawców pominięto w indeksie, a także i to, że we wstępie, pióra Klemensa Wiesera, zawierającym między innymi podziękowanie dla bibliotek, które udzieliły pomocy w pracach uzupełniających nad tą bibliografią, należało chyba wiernie przetłumaczyć nazwę Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku.

Mimo wysuniętych powyżej zastrzeżeń bibliografia Lampego jest z całą pewnością pozycją wartościową i niezwykle pomocną dla badaczy dziejów Zakonu. Istniejące luki, zwłaszcza dla pruskich enklaw Zakonu, można uzupełnić selektywnymi bibliografiami polskimi czy też znakomitą i powszechnie cenioną bibliografią Ernesta Wermkego.

Na koniec wreszcie należy gorąco zachęcić wydawców tej bibliografii do jej kontynuowania.

Maksymilian Grzegorz

Klaus von der Groeben, *Landräte in Ostpreussen. Ein Beitrag zur Verwaltungsgeschichte des Samlandes*, Köln—Berlin 1972, Grote, ss. 148.

Klaus von der Groeben pełnił funkcję landrata królewieckiego w latach 1936—1939 oraz landrata sambijskiego w latach 1939—1945. Landratúra sambijska (*Samland*) powstała w 1939 roku z połączenia dotychczas samodzielnych landratur królewieckiej i rybackiej (*Fischhausen*). Praktyczna działalność Groebena jako landrata i wypływające stąd obserwacje i doświadczenia oddziaływały niewątpliwie inspirująco na powstanie publikacji, będącej przedmiotem niniejszego omówienia.

Książka Groebena jest poświęcona działalności landratów na terenie landratur królewieckiej i rybackiej, obejmujących terytorium Sambii, w latach 1862—1945. Na obszarze tym znajdowała się także stolica prowincji Prusy Wschodnie — Królewiec, co wywierało istotny wpływ na losy wspomnianych landratur. Ze wstępu do pracy wynika, że autor zajął się przede wszystkim rolą landratów w zarządzaniu podległych im terenów oraz analizą cech osobowości landratów, uzewnętrzniających się w praktycznym działaniu. Takie ujęcie tematu pociągnęło za sobą określone konsekwencje merytoryczne i konstrukcyjne.

Konstrukcja omawianej publikacji obejmuje dwie zasadnicze części: I — Sambia i jej zarząd (ss. 13—68); II — Życiorysy wybranych landratów (ss. 69—105). W części I autor pomieścił wiele zagadnień dotyczących Sambii oraz roli landratów, spośród których na uwagę zasługują: rys historyczny Sambii od X wieku (1,5 strony tekstu), opis krajiny od strony krajoznawczej, struktura gospodarcza, zagadnienia społeczne, organizacja landratur, polityka gospodarcza i społeczna poszczególnych landratów. Próba omówienia tych problemów okazała się w wielu przypadkach chybiona, głównie z powodu zbyt ogólnikowego ujęcia. W tym miejscu podkreślić należy, że część I pracy obejmuje zaledwie 56 stron tekstu. Zastrzeżenia budzi krótki zarys historii Sambii, w którym autor zbyt ogólnikowo a zarazem w sposób uproszczony przedstawił podbój Prus przez Zakon Krzyżacki oraz pokojową koegzy-